

Ekoteologia przed i po encyklice *Laudato si'*

JACEK POZNAŃSKI

Akademia Ignatianum w Krakowie
Kraków

ORCID: 0000-0002-8158-564X

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiamy, że encyklika *Laudato si'* formułuje wizję katolickiej systematycznej ekoteologii i swego rodzaju „paradygmat” jej uprawiania. Encyklika jako dokument najwyższego autorytetu nauczycielskiego w Kościele wyznacza i określa kierunki, problematykę, obszar badań i sposób myślenia o problematyce ekologicznej w teologii katolickiej. W celu pełniejszego ukazania nowości dokumentu papieża Franciszka, najpierw dokonano krótkiego przeglądu stanu wcześniejszej ekoteologicznej refleksji Magisterium Kościoła. Następnie scharakteryzowano najważniejsze cechy Franciszkowej wizji ekoteologii i ekoteologicznego paradygmatu w teologii. Są to: integrująca teologię rola ekologicznej problematyki, sprzężenie z katolicką nauką społeczną, sapiencjalna natura ekoteologii, transdyscyplinarny charakter ekoteologicznej refleksji, ścisła więź poziomów globalnej i lokalnej refleksji teologicznej.

S ł o w a k l u c z o w e: ekoteologia, Magisterium Kościoła, Encyklika *Laudato si'*, ekologia

* * *

W 1985 r. protestancki teolog, Jürgen Moltmann, opublikował książkę *Bóg w stworzeniu*¹. Stała się ona manifestem chrześcijańskiej teologii ukierunkowanej ekologicznie. Moltmann włączył się nią w nurt ekoteologii, która nabierała rozmachu począwszy od lat 70. XX w. W tamtym czasie treści w niej zawarte robiły duże wrażenie swoim rozmachem, wizją, świeżością, ekumenizmem, zaangażowaniem w dialog z naukami, kulturą, innymi religiami. Lektura encykliki *Laudato si'* (opublikowanej dokład-

¹ Jürgen Moltmann, *Bóg w stworzeniu* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1995).

nie 30 lat po książce Moltmanna) przynosi podobne doświadczenia². Warto ukazać inspiracje i wskazówki dla chrześcijańskiej ekoteologii, które są w niej zawarte.

W jaki sposób rozumiem tutaj termin „ekologia”? Ekologia u swych początków (Ernst Haeckel) była rozumiana jako nauka o różnorodnych relacjach zachodzących między elementami środowiska naturalnego na różnych poziomach jego organizacji. Później, zwłaszcza od lat 70. XX w., gdy zaczęła rosnać świadomość posuwającej się degradacji przyrody, ekologię częściej rozumiano jako wiedzę o zagrożeniach, jakie człowiek sprowadza na środowisko, oraz o sposobach i środkach ich minimalizowania lub eliminacji. W *Laudato si'* termin „ekologia” jest używany w obydwu wymienionych znaczeniach. Z jednej strony w encyklice często, w różnych sformułowaniach, powraca przekonanie, że „wszystko na świecie jest ściśle ze sobą powiązane” i stanowi system (np. LS 5, 16, 20, 42). Z drugiej strony, jak refren powraca ukazywana z coraz to innych perspektyw kwestia zagrożeń związanych z wpływem człowieka na środowisko (np. LS 6, 29, 34, 35, 40). Nazwa „ekoteologia” wskazuje na powiązanie problematyki teologicznej z zagadnieniami z zakresu różnie rozumianej ekologii oraz ochrony przyrody pojmowanej jako stworzenie. Ekoteologia to refleksja teologiczna dokonująca interpretacji współczesnych problemów relacji człowieka do otoczenia przyrodniczego w perspektywie objawienia zawartego w Biblii i Tradycji Kościoła oraz wiary i doświadczenia duchowego Kościoła³.

W niniejszym artykule utrzymuję, że encyklika *Laudato si'* formułuje wizję katolickiej systematycznej ekoteologii i swego rodzaju „paradygmat” jej uprawiania. Termin „paradygmat” rozumiem jako „modelowe osiągnięcie naukowe uznane przez kompetentną w danej dziedzinie społeczność uczonych, które w pewnym okresie wyznacza społeczności uczonych problematykę, obszar badań i ich metodę”⁴. Encyklika, jako pewna forma publikacji myśli, nie jest oczywiście dziełem naukowym, jednak – analogicznie do świata nauki – jako dokument najwyższego autorytetu nauczycielskiego w Kościele wyznacza i określa kierunki i perspektywy myślenia w teologii katolickiej. Scharakteryzuję najważniejsze, moim zdaniem, cechy ekoteologicznego paradygmatu. Najpierw jednak, aby pełniej ukazać

² Franciszek, *Encyklika „Laudato si'”. W trosce o wspólny dom* (dalej: LS). (Kraków: Wydawnictwo M, 2015).

³ Por. Jarosław Babiński, „Ekoteologia jako odpowiedź na kryzys ekologiczny”, *Teologia w Polsce*, nr 2 (2011): 292. W Polsce zagadnienia ekologiczne w ich odniesieniu do teologii pierwszy poruszył ks. prof. Roman E. Rogowski w artykule z 1982 r. pt. *Teoekologia*. Do pionierów tej problematyki należy też ks. dr Jan Grzesica, autor tekstu *Ochrona naturalnego środowiska człowieka – problem teologiczno-moralny* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1983).

⁴ Edyta Kapica, *Paradygmat*, w Józef Herbut, Paweł Kawalec, *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa* (Lublin: Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, 2009), 45.

nowość *Laudato si'*, dokonam krótkiego przeglądu stanu wcześniejszej ekoteologicznej refleksji Magisterium Kościoła. Warto zaznaczyć, że refleksja teologów chrześcijańskich, w tym katolickich, rozwijała się o wiele intensywniej, niż wskazywałyby zakres i rozmiar oficjalnej refleksji teologicznej Magisterium nad problematyką ekologiczną⁵.

1. Nauczanie Magisterium Kościoła wobec ekologii

Encyklika *Laudato si'* to zwieńczenie – a zarazem etap – rozwoju kościelnej refleksji teologicznej nad stworzonym światem materialnym, współcześnie skoncentrowanej wokół zagadnień związanych z degradacją i ochroną przyrody. Niektórzy wskazują na zaczątki takiej refleksji już w *Rerum novarum* (1891), encyklice Leona XIII, która położyła podwaliny pod katolicką naukę społeczną⁶. Jednak problematyka ta jest zawarta w niej tylko *implicite* w zagadnieniu własności prywatnej i pracy oraz zasadzie uniwersalnego przeznaczenia dóbr stworzonych. Motyw ten będą podejmowali w odniesieniu do ekologii wszyscy kolejni papieże. Sobór Watykański II (1962-1965) w swoich dokumentach nie odniósł się wprost do ekologii czy ochrony środowiska, jednak opracował zasady, które w *Laudato si'* są zastosowane w formowaniu podejścia do kwestii ekologicznej (np. *Gaudium et spes*, 69). Jan XXIII w *Pacem in terris* przypomniał prawdę, że Bóg „stworzył wszechświat z niczego i wyposażył go wedle obfitości swej mądrości i dobroci”⁷ i że jedynym sposobem zachowania pokoju na świecie jest „wierne zachowywanie porządku ustanowionego przez Boga”⁸, przy tym podkreśla jedynie porządek w człowieku i w stosunkach społecznych (dotyczący władzy, moralności). Warto zauważyć, że właśnie w kontekście refleksji o pokoju światowym powstało najwięcej refleksji Jana Pawła II

⁵ Pierwsze teologiczne refleksje na temat przyrody pojawiały się w latach 50. XX w., głównie w obszarze protestanckim. Jako jedne z najwcześniejszych można wymienić następujące publikacje naukowe: William H. Dew, „Religious approaches to nature”, *Church Quarterly Review*, nr 150 (1950): 81-89; Eric C. Rust, *Nature and man in Biblical thought* (London: Lutterworth, 1953); Joseph A. Sittler, „A theology for earth”, *The Christian Scholar*, nr 3 (1954): 367-74; David T. Asselin, „The notion of dominion in Genesis 1-3”, *Catholic Biblical Quarterly*, nr 16 (1954): 277-94.

⁶ Fabien Revol, „L'intégration de l'écologie dans la pensée et l'enseignement des papes de Léon XIII à François I”, *Connaitre*, nr 40 (2014): 94. Zob. Michał Wyrostkiewicz, „Kwestia ekologiczna w wypowiedziach Magisterium Ecclesiae”, w *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, t. 3: *Dyskusje, komunikaty, uzupełnienia, dokumenty końcowe*, red. Krzysztof Gózdź i in. (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004), 225-238; Andrzej F. Dziuba, „Współczesna dynamika kwestii ekologicznej. Z nauczania bł. Jana Pawła II i Benedykta XVI”, *Teologia i moralność*, nr 2 (2013): 129-140.

⁷ Jan XXIII, „Encyklika *Pacem in terris*” (Watykan 1963), nr 3, dostęp 11 lutego, 2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_xxiii/encykliki/pacem_in_terriss_11041963.html.

⁸ Tamże, nr 1.

i Benedykta XVI dotyczących ekologii⁹. Paweł VI był pierwszym papieżem, który zajął się wprost tematem ekologii i szeroko rozumianej ochrony środowiska¹⁰. W 1970 r., w FAO, mówił o możliwości katastrofy ekologicznej, podkreślał konieczność radykalnej zmiany w zachowaniu oraz połączenia rozwoju gospodarczego z postępem społecznym i moralnym. Następnie w *Octogesima adveniens* papież zwracał uwagę na nowe zagrożenia, nierozważną eksploatację przyrody oraz nieprzewidywalne tego konsekwencje, wzywał chrześcijan do wzięcia odpowiedzialności za przyszłość Ziemi oraz ludzkości zagrożonej przez kryzys ekologiczny¹¹.

Laudato si' obficie korzysta z odwołań do tekstów Jana Pawła II (począwszy od LS 5) i Benedykta XVI (od LS 6)¹². Według Fabiena Revoła można powiedzieć, że wraz z refleksją Jana Pawła II rodzi się teologia ekologiczna, która dostarcza nowych idei i intuicji¹³. Pojawia się też spora liczba tekstów papieskich¹⁴. Już pierwsza encyklika Jana Pawła II, *Redemptor hominis* (1979), wskazuje m.in. na „stan zagrożenia człowieka ze strony wytworów samego człowieka” oraz niekontrolowany rozwój techniki, który „alienuje go w stosunku do przyrody, odrywa od niej. Człowiek zdaje się często nie dostrzegać innych znaczeń swego naturalnego środowiska, jak tylko te, które służą celom doraźnego użycia i zużycia”. Według zamysłu Stwórcy człowiek winien obcować „z przyrodą jako jej rozumny i szlachetny »pan« i »stróż«”¹⁵. Kolejne refleksje wyraźnie dotyczące ekologii odnajdujemy osiem lat później w encyklice *Sollicitudo rei socialis* (1987), w której papież formułuje m.in. pojęcie „troski ekologicznej”¹⁶ i podkreśla – istotne dla *Laudato si'* – zagrożenie brania „pod uwagę natury każ-

⁹ W *Laudato si'* nie ma odwołania do *Rerum novarum*, a *Pacem in terris* oraz *Populorum progressio* są cytowane krótko, po jednym razie i poza *stricto* ekologicznym kontekstem.

¹⁰ Jego refleksja dotycząca tej tematyki pojawia się w kilku dokumentach: encyklice *Populorum progressio* (1967), przemówieniu w FAO (1970), liście apostolskim *Octogesima adveniens* (1971) oraz liście do sekretarza generalnego Konferencji Narodów Zjednoczonych M. Stronga (1972). W *Laudato si'* Franciszek cytuje (jako pierwszą wypowiedź papieską *explicito* poruszającą kwestię ekologiczną) przemówienie Pawła VI do FAO (16 XI 1970), a następnie list apostolski *Octogesima adveniens* (por. LS 4).

¹¹ Paweł VI, „List apostolski *Octogesima adveniens*” (Watykan 1971), dostęp 11 lutego, 2019, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html.

¹² W *Laudato si'* na 172 przypisy można znaleźć 37 odwołań do nauczania Jana Pawła II oraz 30 odwołań do tekstów Benedykta XVI.

¹³ Fabien Revol, „L'intégration de l'écologie”, 96.

¹⁴ Przeglądu problematyki ekologicznej podejmowanej przez Jana Pawła II dokonuje np. Wojciech Bołoz, *Kościół i ekologia. W obronie człowieka i środowiska naturalnego* (Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2010), 31-46.

¹⁵ Wszystkie cytaty z: Jan Paweł II, „Encyklika *Redemptor hominis*” (Watykan 1979), nr 15, dostęp 12 lutego, 2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/r_hominis.html.

¹⁶ Jan Paweł II, „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (Watykan 1987), nr 26, dostęp 12 lutego, 2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/sollicitudo.html.

dego bytu oraz ich wzajemne powiązanie w uporządkowany system”¹⁷. Pierwszym dokumentem w całości poświęconym ochronie środowiska jest orędzie Jana Pawła II na XXIII Światowy Dzień Pokoju w 1990 r., pt. *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*¹⁸. Stanowi ono ważne podsumowanie dotychczasowej refleksji Magisterium Kościoła. Od tego momentu problematyka ekologiczna coraz częściej pojawia się w tekstach papieskich. Dokładniejsza analiza tego dokumentu pokazuje, że bardzo wiele wątków pełniej rozwiniętych w *Laudato si'* jest zasygnalizowanych już w tym krótkim dokumencie.

W encyklice *Centesimus annus* (1991) Jan Paweł II zwraca uwagę na „niszczenie środowiska ludzkiego” i podkreśla, że „zbyt mało wagi przywiązuje się do ochrony warunków moralnych prawdziwej »ekologii ludzkiej«”. Wskazuje, że „człowiek jest dla siebie samego darem otrzymanym od Boga i dlatego musi respektować naturalną i moralną strukturę, w jaką został wyposażony” oraz wprowadza pojęcie „społecznej ekologii” pracy¹⁹. Stwierdza, że „pierwszą i podstawową komórką »ekologii ludzkiej« jest rodzina”²⁰. Papież wyraźnie wskazuje, że „u korzeni bezmyślnego niszczenia środowiska naturalnego tkwi błąd antropologiczny”²¹. Korekty tego błędu podejmuje się Franciszek w *Laudato si'*, dążąc m.in. do wypracowania nie-antropocentrycznej antropologii. W krótkiej katechezie podczas audiencji generalnej z 17 stycznia 2001 r., w całości poświęconej stworzeniu i jego ochronie, Jan Paweł II ponownie zbiera różne dotychczasowe wątki swoich rozważań dotyczących kwestii ekologicznej²².

Benedykt XVI przedstawiał swoje refleksje na tematy ekologii i ochrony środowiska naturalnego we fragmentach kilku przemówień i katechez, które są przywoływane w *Laudato si'* (np. LS 6, 155). Między innymi w Orędziu na XL Światowy Dzień Pokoju przywołuje pojęcia: „ekologia natury”, „ekologia ludzka”, „ekologia społeczna” i wprowadza pojęcie „ekologii pokoju”, aby podkreślić „nierozzerwalny związek między

¹⁷ Tamże, nr 34.

¹⁸ Jan Paweł II, „Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju (1 stycznia 1990). *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*” (Watykan 1989), dostęp 14 lutego, 2019, <http://www.niedziela.pl/artukul/2283/Oredzie-na-XXIII-Swiatowy-Dzien-Pokoju>

¹⁹ Cytaty z: Jan Paweł II, „Encyklika *Centesimus annus*” (Watykan, 1991), nr 38, dostęp 12 lutego, 2019, https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html.

²⁰ Tamże, nr 39.

²¹ Tamże, nr 37.

²² Jan Paweł II, „Katecheza *Trzeba zapobiec katastrofie ekologicznej*” (Watykan 2001), dostęp 12 lutego, 2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/ag_17012001.html; Krótkie wypowiedzi o ekologii znajdują się w encyklice *Evangelium vitae* (nr 42 i 52) z 1995 r. Wzmianki o tej problematyce można znaleźć w encyklice *Fides et ratio* (nr 104) z 1998 r. oraz w adhortacji *Novo millennio ineunte* (nr 5) z 2001 r. Jan Paweł II poświęcił kwestiom ochrony przyrody kilka homilii i przemówień.

pokojem ze światem stworzonym i pokojem pomiędzy ludźmi”²³. Benedykt XVI poświęca sprawom związanym z ekologią i ochroną środowiska naturalnego kilka numerów encykliki *Caritas in veritate* (49–51), ponownie przywołując wątki i pojęcia wprowadzone przez Jana Pawła II. Zauważa m.in., że „to, w jaki sposób człowiek traktuje środowisko naturalne, wpływa na to, jak traktuje samego siebie, i na odwrót”; przypomina o tym, że potrzebna jest „rzeczywista zmiana mentalności, która nas skłoni do przyjęcia nowych stylów życia”; wskazuje na współzależność: „Każde naruszenie solidarności i przyjaźni obywatelskiej powoduje szkody ekologiczne, podobnie jak degradacja środowiska wywołuje niezadowolenie w relacjach społecznych”. Zauważa też fakt, że „przyroda, zwłaszcza w naszych czasach, jest tak bardzo włączona w procesy społeczne i kulturowe, że niemal nie stanowi już zmiennej niezależnej”. Podkreśla ścisły związek wielu kwestii: „Księga natury jest jedna i niepodzielna w tym, co dotyczy środowiska, jak i w dziedzinie życia, płciowości, małżeństwa, rodziny, relacji społecznych, jednym słowem, integralnego rozwoju ludzkiego”²⁴. Najobszerniejsza wypowiedź Benedykta XVI dotycząca ekologii zawarta jest w Orędziu na XLIII Światowy Dzień Pokoju (2010), dokumencie w całości poświęconym różnorodnym kwestiom ekologicznym²⁵. W orędziu tym papież podsumowuje wiele wątków z wcześniejszych wypowiedzi, zwłaszcza z *Caritas in veritate*, i często odwołuje się do *Centesimus annus* Jana Pawła II. Benedykt XVI zwraca uwagę na los tzw. uchodźców ekologicznych, podkreśla, że kryzys ekologiczny jest ściśle związany z „koncepcją rozwoju oraz z wizją człowieka i jego relacji z innymi i ze stworzeniem”, wskazuje na potrzebę „głębokiej i dalekowzroczej analizy modelu rozwoju” oraz „refleksji nad sensem gospodarki i jej celami, umożliwiającą naprawę wadliwych mechanizmów i wypaczeń”. Papież zwraca uwagę na potrzebę solidarności międzypokoleniowej i wewnątrzpokoleniowej oraz nowej solidarności w stosunkach między krajami rozwijającymi się a wysoko uprzemysłowionymi.

Podsumowując ten przegląd papieskich wypowiedzi przed *Laudato si'*, można zaproponować kilka uwag. Po pierwsze, warto zauważyć pewien rytm podsumowywania rozważań Magisterium Kościoła na te-

²³ Benedykt XVI, „Orędzie na XL Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2007. *Osoba ludzka sercem pokoju*” (Watykan 2006), nr 8, dostęp 13 lutego, 2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/pokoj2007_08122006.html.

²⁴ Benedykt XVI, „Encyklika *Caritas in veritate*” (Watykan 2009), nr 51, dostęp 13 lutego, 2019, https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html.

²⁵ Benedykt XVI, „Orędzie na XLIII Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 2010. *Jeśli chcesz krzewić pokój, strzeż dzieła stworzenia*” (Watykan 2009), dostęp 31 stycznia, 2019, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20091208_xliiii-world-day-peace.html.

mat ekologii. Mniej więcej co dziesięć lat pojawiały się krótkie dokumenty w całości poświęcone ekologii, zbierające owoce dokonanej w różnych momentach i kontekstach refleksji. Kwestia ekologiczna najczęściej była podejmowana przez papieży w orędziach dotyczących pokoju światowego. Po drugie, kolejne teksty papieskie zwracają uwagę na coraz większą liczbę zagadnień ekologicznych. Potwierdzając wcześniej przyjęte zasady, wprowadzają nowe wątki, jak np. los przyszłych pokoleń, praca i ekologia, miasta i urbanizacja. Papieże wskazują na coraz szczegółowsze zagadnienia, poczynając od przeznaczenia ziemi dla wszystkich ludzi, pokoju światowego, degradacji środowiska, a kończąc na takich sprawach, jak zagrożenia poszczególnych gatunków, problem energii, wody czy kwestie rolników. Po trzecie, papieże zauważają więcej powiązań ekologicznych zagadnień z innymi problemami współczesnego świata. W ich wypowiedziach coraz pełniej ukazuje się sieć współzależności. Po czwarte, duży nacisk położony jest na powiązanie kryzysu ekologicznego z kryzysem moralnym człowieka i społeczeństwa. Wątek ten, obecny od samego początku wyraźnej refleksji nad kwestią ekologiczną, był wciąż pogłębiany i uzupełniany o nowe aspekty. Po piąte, papieże w kolejnych dokumentach tworzą nowe wyrażenia, które łączą tradycyjne teologiczne pojęcia z przymiotnikiem „ekologiczny”. W ten sposób wskazują na potrzebę swoistej „ekologizacji” teologii²⁶. W końcu, do *Laudato si'* papieże nie tyle rozwijają ekoteologię jako pewną dyscyplinę teologiczną czy też pewne podejście do uprawiania teologii, ile raczej zachęcają do tego, aby w refleksji teologicznej podejmować zagadnienia ekologiczne, dają impulsy do rozwoju myślenia teologicznego o przyrodzie, kryzysie ekologicznym, ochronie stworzenia o inspiracji chrześcijańskiej, budzą ekologiczną wrażliwość, świadomość i odpowiedzialność w Kościele i pośród teologów i wierzących. Krótko mówiąc, zachęcają do teologizacji „ekologii”. Wydaje się, że wraz z *Laudato si'* sytuacja dojrzała do tego, aby Magisterium przedstawiło całościową wizję katolickiej ekoteologii, a zarazem – jak twierdzą – swoisty paradygmat jej uprawiania. Chciałbym zwrócić uwagę na kilka cech takiej refleksji, które można znaleźć w tekście *Laudato si'*.

2. Ekoteologia jako dyscyplina integrująca wewnątrznie teologię

Lektura *Laudato si'* przekonuje, że ekoteologiczna refleksja ma duży potencjał integrowania dyscyplin teologicznych. Scalanie teologii jest ważnym zadaniem, gdyż w XX w. różne obszary tematyczne w teologii miały tendencję do autonomizowania się i izolowania w osobnych dyscyplinach

²⁶ Por. Jacek Poznański, „Ekologia w kontekście miłosierdzia. Uczynki miłosierne względem stworzenia”, *Ateneum Kapłańskie*, nr 1 (2017): 48.

albo tzw. traktatach. Tymczasem ekologiczne zagadnienia wymagają wielostronnej teologicznej refleksji²⁷. Dokonam krótkiego przeglądu ekoteologicznych wątków poruszonych w *Laudato si'*, które warto całościowo rozwinąć, posiłkując się dorobkiem różnych dyscyplin teologicznych i we wzajemnej ich współpracy²⁸.

W encyklice *Laudato si'* widać wyraźny wkład współczesnej egzegezy i teologii biblijnej. Te badania winny przede wszystkim demaskować błędne interpretacje Biblii (np. uzasadnienia władzy, pojmowanie panowania, rozumienie postępu i podboju) i zdecydowanie je korygować, odczytywać teksty biblijne w ich kontekście oraz właściwej hermeneutyce (por. LS 62-75). Egzegeza biblijna winna pomóc na nowo określić znacznie „panowania” nad ziemią i wskazać na znaczenie „uprawiania i doglądania” ogrodu świata (LS 66-67), odkryć i docenić wagę przepisów odnoszących się do istot żywych i ziemi (LS 67-68), a także zobaczyć życie Jezusa w nowej, ekologicznej perspektywie (LS 96-100).

W myśli Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka teologiczna refleksja nad ekologią jest mocno zakorzeniona w antropologii, ale ma również swoje istotne podstawy w teologii stworzenia. Teologia stworzenia winna przypominać o Bogu wszechmocnym, Ojcu Stworzycielu i jedynym Panu świata (LS 75), a zarazem pomóc rozumieć przyrodę jako stworzenie, czyli dar (LS 76), jako coś przynależące do porządku miłości (LS 77). Co więcej, „Bóg, który wyzwala i zbawia, jest tym samym Bogiem, który stworzył wszechświat”, są to Boże działania ściśle ze sobą powiązane (LS 73). W teologii stworzenia należy położyć nacisk na relacyjność, współzależność „relacji z Bogiem, z innymi ludźmi i z ziemią” (LS 66), ukazywać byty we wzajemnej relacji, współzależne, tworzące powiązany ściśle system (np. LS 5, 79, 86). Franciszkowa teologia stworzenia ma perspektywę dynamiczną, a nawet ewolucyjną (LS 18, 81). Bóg stworzył świat potrzebujący rozwoju, „w drodze” do doskonałości (LS 80). *Laudato si'* wyraźnie rozwija świadomość immanencji Stwórcy w stworzeniu (LS 80, 245). Teologia stworzenia łączy się z teologią objawienia: obok objawienia zawartego w Piśmie Świętym jest też Boże objawienie w przyrodzie (LS 85). W ramach teologii stworzenia należy przyznać właściwe miejsce teologii

²⁷ Wskazywał na to np. Jarosław Babiński, „Ekoteologia jako odpowiedź na kryzys ekologiczny”, 289-298; Jarosław Babiński, „Współczesna ekoteologia w perspektywie swych zadań”, *Studia Pelplińskie*, t. 47 (2014): 21-32.

²⁸ W *Laudato si'* nie pojawia się ważna współcześnie problematyka ekoleologiczna. Z pewnością powinna być rozwinięta w kolejnych dokumentach papieskich. Jak wskazywali Ojcowie Kościoła, Kościół jest skierowany na kosmos, prefiguruje i zapoczątkowuje obecność Bożego Słowa i Ducha w nowym stworzeniu. J. Babiński zauważa, że „jeśli Kościół jest rzeczywiście zorientowany na kosmos, to kryzys ekologiczny ziemskiego stworzenia jest również kryzysem samego Kościoła. Jeżeli Kościół postrzega siebie jako reprezentanta stworzeń, to cierpienie stworzeń, szczególnie tych najsłabszych, staje się cierpieniem i bólem także dla niego”, tamże.

zwierząt i bytów ożywionych, przeciwstawiając się niewłaściwemu antropocentryzmowi (LS 68-69, 81), wskazując na ich wartość i dobroć, które należy uszanować (LS 76). Papież zwraca też uwagę na swoistą teologię rytmów przyrody, którym podlegają stworzone byty (LS 71-72, 237).

Ekoteologia wymaga rozwijania integralnej wizji człowieka (wcześniej nieraz zbyt antropocentrycznej i indywidualistycznej). Człowiek jest jakościową nowością w stworzeniu, bytem osobowym (LS 81). Jednak, choć jest koroną stworzenia, to nie jest ostatecznym celem wszystkich innych stworzeń (LS 83). Stanowi integralną część stworzenia, lecz „każde stworzenie ma określoną funkcję i żadne nie jest zbędne” (LS 84). Stworzenie jest tajemnicą miłości Boga, a jednocześnie jest niedokończone, trwa w bólach rodzenia, co niesie dla człowieka zobowiązanie do współpracy z zamysłem Boga (LS 80). Człowiek z racji swego uposażenia ma brać za nie szczególną odpowiedzialność w kontekście własnej misji oraz całości Bożego planu (LS 92, 130). Istotne staje się pogłębianie i praktyczne wdrożenie koncepcji ekologii ludzkiej, która interdyscyplinarnie bada kwestię osoby ludzkiej w relacjach z jej naturalnym środowiskiem w kontekście kryzysu ekologicznego²⁹.

Ekoteologiczne podejście wymaga zasadniczej reorientacji w obrazie chrześcijańskiego Boga. Sposób jego postrzegania przekłada się na postrzeganie przyrody i siebie przez ludzi. *Laudato si'* ukazuje potrzebę ponownego odkrycia Boga Trójjedynego. Wspólnota stworzeń jako całość odzwierciedla mądrość Boga i jego życie trynitarnie. Stworzenie jest dziełem całej Trójcy (LS 238-239). „Osoby Boskie są relacjami samoistnymi, a świat stworzony na wzór Boga jest siecią relacji” (LS 240). Człowiek rozwija się, gdy „wchodzi w relacje, przekraczając siebie, aby żyć w komunii z Bogiem, z innymi i ze wszystkimi stworzeniami” (LS 240). Wspólnota Trójcy Świętej jest zasadą, która sprawia, że wszystko jest połączone, i „zachęca do dojrzewania w duchowości globalnej solidarności” (LS 240).

Stworzoność jest związana z tajemnicą wcielenia i odkupienia, a „wszystkie stworzenia materialnego wszechświata odnajdują swój prawdziwy sens w Słowie Wcielonym, ponieważ Syn Boży w swojej osobie przyjął materialny wszechświat, w który wprowadził załazek ostatecznej transformacji” (LS 235). Stworzenie znajduje swą realizację w wydarzeniu Jezusa Chrystusa jako „nowego stworzenia” (LS 237). Odkupienie człowieka jest też wydarzeniem zbawczym dla całego kosmosu. Zostaje otwarta droga ku odnowieniu świata, jego „przebóstwieniu”, powstaniu „nowej ziemi i nowego nieba”. Oczekiwanie na tę przemianę powinno być motywacją do troski o stan świata (LS 243). Wszechświat ma swoje ostateczne

²⁹ Zob. Michał Wyrostkiewicz, *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologicznomoralnej* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007).

wypełnienie w perspektywie eschatologicznej: „Cel drogi wszechświata to Boża pełnia, którą osiągnął już zmartwychwstały Chrystus będący fundamentem powszechnego dojrzewania” (LS 83).

Encyklika *Laudato si'* została podpisana przez Franciszka w uroczystość Zesłania Ducha Świętego. Trzecia Osoba Boska jest zasadą dynamiki i rozwoju stworzenia: „Duch Święty wypełnił wszechświat możliwościami, dzięki którym z samego łona rzeczy może zawsze rodzić się coś nowego” (LS 80). Obecność Ducha Świętego jest nadzieją na przezwycięzenie kryzysu ekologicznego, gdyż On „potrafi znaleźć rozwiązanie nawet najbardziej złożonych i nieprzeniknionych sytuacji ludzkiego życia” (tamże) oraz „jest wewnętrznie obecny w sercu wszechświata, ożywiając i pobudzając nowe drogi” (LS 238). Odkrycie obecności ożywiającego stworzenia Ducha „pobudza w nas rozwój »cnót ekologicznych«” (LS 88), towarzyszy „jękom stworzenia” i pobudza ludzkie serca ku dobru (LS 245).

Laudato si' ma wyraźny wymiar liturgiczny. Adelajda Sielepin wskazuje, że sam tytuł encykliki ma charakter doksolologiczny i sugeruje związek z modlitwą³⁰. Papież nie tylko ukazuje potrzebę ochrony przyrody, ale chce przywrócić stworzeniu „podstawową funkcję wielbienia Stwórcy całym swoim pięknem i różnorodnością”³¹. Celem stworzenia jest liturgia kosmiczna, która jest uwieńczeniem dzieła stworzenia. Udział w celebracji tej liturgii ma miejsce w Eucharystii, gdzie „cielesność zostaje w pełni dowartościowana w akcie liturgicznym, gdzie ludzkie ciało ukazuje swą wewnętrzną naturę świątyni Ducha” (LS 235). Co więcej, „w Eucharystii stworzenie odnajduje swoje największe wywyższenie”, a Bóg „czyni siebie pokarmem swego stworzenia” (LS 236). Eucharystia stanowi „centrum życia wszechświata, centrum wypełnione miłością i niewyczerpanym życiem. Cały wszechświat złączony z Synem Wcielonym, obecnym w Eucharystii, oddaje chwałę Bogu” (tamże). W Eucharystii dokonuje się jednocześnie nieba z ziemią i powrót całego stworzenia do swego Stwórcy. Dzięki temu jest ona „źródłem światła i motywacji dla naszych niepokojów o środowisko i ukierunkowuje nas, byśmy byli opiekunami całego stworzenia” (tamże).

Również sakramentologia winna mieć odcień ekologiczny: „Sakramenty są uprzywilejowanym sposobem, w jaki natura jest przyjęta przez Boga i przemieniona w pośrednictwo życia nadprzyrodzonego. Poprzez kult jesteśmy zachęcani do objęcia świata na innym poziomie” (tamże). Różne elementy tego świata, jak „woda, olej, ogień i kolory są przyjęte wraz z całą ich siłą symboliczną i włączają się w chwalenie Boga” (LS 235).

³⁰ Adelajda Sielepin, „Encyklika *Laudato si'* z perspektywy teologii liturgii”, w *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań. Źródła, inspiracje i konteksty encykliki *Laudato si'**, red. Jacek Poznański, Stanisław Jaromi (Kraków: Wydawnictwo Akademii Ignatianum w Krakowie-WAM, 2016), 107-120.

³¹ Tamże, 107.

Spotkanie z Bogiem dokonuje się pośród tego materialnego świata i dzięki przyrodzie, która potrafi odsyłać wierzącego człowieka do Niego (LS 236).

Teologia moralna winna podjąć wysiłek włączenia w swoje rozważania zagadnienia kryzysu ekologicznego, tak bardzo uwarunkowanego moralną kondycją człowieka. Do tego wątku powracali wszyscy papieże poruszający problemy ekologii. Również patriarcha Konstantynopola, Bartłomiej I, wielokrotnie zachęcał „do uznania grzechów przeciw rzeczywistości stworzonej” (LS 8). Grzech rodzi przemoc, która „wyraża się również w objawach choroby, jaką dostrzegamy w glebie, wodzie, powietrzu i w istotach żywych” (LS 2, por. 66). Dostrzeżenie tego powinno znaleźć swoje przełożenie na praktykę sakramentu pokuty i pojednania (por. LS 218). Encyklika wyraźnie podkreśla potrzebę ekologicznego nawrócenia jako radykalnego odwrócenia się od myślenia i działania prowadzącego do dezintegracji dzieła stworzenia: „Kryzys ekologiczny jest wezwaniem do głębokiego wewnętrznego nawrócenia (...), które wiąże się z rozwijaniem wszystkich konsekwencji ich spotkania z Jezusem w relacjach z otaczającym ich światem” (LS 217). Co więcej, „nawrócenie ekologiczne, niezbędne do stworzenia dynamiki trwałej zmiany, jest także nawróceniem wspólnotowym” (LS 219). Tego rodzaju nawrócenie sprawia, że w człowieku rozwijają się „różne łączące się ze sobą postawy, by pobudzić do szczodrej i serdecznej troski” (LS 220). Refleksja moralna *Laudato si'* w wielu miejscach rozbudza świadomość odpowiedzialności za świat i przywołuje konsekwencje podejmowanych przez człowieka działań, opierając się nieraz na danych naukowych. W odniesieniu do konkretnego człowieka teologia moralna winna pomóc w rewizji stylu życia, przewartościowaniu mentalności, budowaniu świadomości oraz kształtowaniu odpowiedzialności i wolności. Obecnie istnieje potrzeba budzenia ekologicznego sumienia (por. LS 237) oraz zachęty do doskonalenia się w cnotach ekologicznych (LS 211).

Teologia duchowości winna podjąć wysiłek uczynienia relevantnymi swoich rozważań w kontekście kryzysu ekologicznego. Przede wszystkim potrzeba ugruntowania wcielonej duchowości. Kryzys ekologiczny wymaga ukazania, że chrześcijańska „duchowość nie jest odłączona od ciała ani też od natury czy realiów tego świata, ale żyjemy z nimi i w nich, w jedności ze wszystkim, co nas otacza” (LS 216). Następnie potrzeba duchowości, która pomaga rozwijać poczucie solidarności z innymi i ze stworzeniem, świadomości życia we wspólnym domu. To wszystko może się „stać intensywnym przeżyciem duchowym” (LS 232). Duchowość proponowana w *Laudato si'* wymaga ścisłego powiązania ze sobą aspektu ascetycznego z aspektem mistycznym. W aspekcie ascetycznym chodzi o „powrót do prostoty”, o przekonanie, że „mniej znaczy więcej”, o „rozwój wstrzemięźliwości i zdolności radowania się, mając niewiele” (LS 222-224),

o „gotowość do bezinteresownego wyrzeczenia oraz wielkoduszne gesty, nawet jeśli nikt ich nie widzi i nie docenia” (LS 220). Według Franciszka nie jest możliwe zaangażowanie w wielką sprawę ochrony przyrody, jeśli człowiek nie otwiera się na doświadczenie mistyczne, spotykając Boga we wszystkim, co go otacza (LS 233). Przede wszystkim „mystyk doświadcza wewnętrznej więzi, jaka istnieje między Bogiem a wszystkimi bytami” (LS 234). To głębokie wewnętrzne poruszenie daje impuls, motywuje, dodaje odwagi, nadaje sens działalności osobistej i wspólnotowej (LS 216). Franciszek zwraca uwagę na potrzebę rozwoju kontemplacyjnego stylu życia, który uczy umiejętności bycia obecnym, przeżywania daru każdej chwili, daje właściwe miejsce odpoczynkowi oraz świętowaniu (LS 225-226, 237). Warto też zauważyć, że encyklika daje wierzącym dwie modlitwy, które uczą modlenia się w kontekście troski o stworzenie: „Modlitwę za naszą ziemię” oraz „Chrześcijańską modlitwę wraz ze stworzeniem” (LS 245).

Laudato si' dostarcza impulsów dla teologii łaski. W encyklice przede wszystkim podkreśla się, że łaska „pragnie przejawić się w sposób dostępny zmysłami”, a jej najwspanialszym wyrazem jest to, „kiedy sam Bóg, który stał się człowiekiem, czyni siebie pokarmem swego stworzenia” (LS 236). W kontekście kryzysu ekologicznego i społecznego trzeba zachęcać wierzących, aby „otwierali się na łaskę Bożą i głębiej czerpali z tego, co w ich najgłębszych przekonaniach dotyczy miłości, sprawiedliwości i pokoju” (LS 200). Potrzeba także zwrócić uwagę na często zaniedbywane aspekty łaski tak, „by moc i światło otrzymanej łaski obejmowały także relacje z innymi istotami i otaczającym światem, budząc owo cudowne braterstwo z całym stworzeniem” (LS 221).

Encyklika Franciszka podejmuje się określenia ideału świętości w kontekście kwestii ekologicznej, którym jest św. Franciszek z Asyżu (tekst *Laudato si'* czerpie dużo inspiracji z jego hymnu). Papież kilkakrotnie powraca do jego postaci (LS 1, 10-12, 66, 87 – cały hymn, 91, 125, 218, 221) i ukazuje go nie tylko jako patrona³², ale też jako wzór, chrześcijański ideał relacji człowieka do stworzenia. Święty Franciszek jest więc „w najwyższym stopniu wzorem troski o to, co słabe” (LS 10), uczy wyrzeczenia się „czynienia z rzeczywistości jedynie przedmiotu użytku i panowania” (LS 11), uznania „przyrody za wspaniałą księgę, w której Bóg do nas mówi i przekazuje nam coś ze swego piękna i dobroci” (LS 12), uczy pozostawania w harmonii „ze wszystkimi stworzeniami” (LS 66). Ukazuje on też „zdrowe relacje ze stworzeniem, jako wymiar integralnego osobistego na-

³² Św. Franciszek jest „patronem ekologii integralnej, przeżywanej z radością i autentycznością. Jest on świętym patronem tych wszystkich, którzy prowadzą badania i pracują w dziedzinie ekologii” (LS 10). Jan Paweł II ogłosił św. Franciszka patronem ekologów 29 listopada 1979 r.

wrócenia” (LS 218) oraz „braterstwo z całym stworzeniem” (LS 221). Dla papieża, z perspektywy encykliki, najistotniejsze w św. Franciszku jest to, że w nim „nierozzerwalnie są połączone troska o naturę, sprawiedliwość wobec biednych, zaangażowanie społeczne i pokój wewnętrzny” (LS 10). Obok Franciszka papież wskazuje także na św. Józefa i pisze, że „on także może nas nauczyć troski, motywować nas do wielkodusznej pracy z czułością, aby chronić ten świat, jaki powierzył nam Bóg” (LS 242). Ważną patronką ekologii może być również Maryja, Matka, która „obecnie troszczy się z miłością i macierzyńskim bólem o ten poraniony świat” (LS 241). Jako Wniebowzięta jest „Królową wszelkiego stworzenia. W Jej uwielbionym ciele, razem z Chrystusem zmartwychwstałym, część stworzenia osiągnęła pełnię swego piękna” (LS 241).

Laudato si' jest przeniknięte duszpasterską perspektywą. Dąży do nadania duszpasterstwu rysu ekologicznego, co powinno również znaleźć wyraz w uprawianiu teologii pastoralnej. Dla Franciszka istotne jest, aby ogólna wizja teologiczno-filozoficzna miała dobrze określone, konkretne przełożenie na postawy, style życia, zachowania, działania. Chodzi głównie o styl konsumpcji i społeczną odpowiedzialność konsumentów (LS 206). Przewyciężenie indywidualizmu pozwala na wypracowanie alternatywnego stylu życia. To zaś skutkuje poważną zmianą w społeczeństwie (LS 208). Teologia pastoralna powinna ukazywać powagę kryzysu kulturowego i ekologicznego i wyjaśniać, jak tego świadomość winna „przełożyć się na nowe nawyki” (LS 209). Teologia ta winna zwrócić uwagę na wychowanie oraz edukację proekologiczną, którym Franciszek poświęca jeden podrozdział (LS 209-215), rolę rodziny (LS 217), katechezę (por. LS 213), kształtowanie ekologicznego sumienia (LS 214), uwrażliwianie na kwestię tzw. grzechu ekologicznego, formułowanie etyki środowiskowej i społecznej z uwzględnieniem kwestii ekologicznych. Franciszek chce także uwrażliwić formację przyszłych duszpasterzy na kwestię ekologiczną. Seminarium winno stać się miejscem wychowania „do odpowiedzialnej ascezy, do naznaczonego wdzięcznością podziwiania świata, do wrażliwości na kruchość ubogich i środowiska” (LS 217)³³.

W końcu należy podkreślić, że ekoteologia, z samej swej natury, domaga się ujęcia ekumenicznego, a szerzej, dialogicznego. Postawa otwarta w relacji do przyrody wymaga dialogu z innymi wyznaniemiami chrześcijańskimi, innymi religiami, a także wartościami kultur i światopoglądów. Zauważa to Franciszek, gdy pisze: „Także inne Kościoły i Wspólnoty

³³ Jan Paweł II w *Pastores dabo vobis* (nr 6) zachęcał do włączenia elementów ekoteologii w formację intelektualną alumnów. A w 2003 r. skierował do biskupów Kościoła katolickiego adhortację *Pastores Gregis*, w której jeden numer (nr 70) jest poświęcony roli biskupa w kontekście kwestii ekologicznej.

chrześcijańskie – podobnie jak i inne religie – rozwinęły głęboką troskę i cenną refleksję na temat tych zagadnień, leżących nam wszystkim na sercu” (LS 7). Papież wskazuje, że odpowiedź na kryzys ekologiczny jest szansą na wypracowywanie w całym chrześcijaństwie (a także we współpracy z niechrześcijanami) wspólnych działań, promowanie ekologicznego myślenia, stylu życia, ekologicznie wrażliwego wychowania i edukacji.

Powyższy przegląd wyraźnie ukazuje, jak wiele zagadnień z obszaru różnych działów teologii może i powinno być ponownie przemyślanych z perspektywy troski o stworzenie. Co więcej, taka praca myślowa jest niezbędna, aby myśl chrześcijańska mogła twórczo włączyć się w proces formowania ogólnoludzkiej odpowiedzi na kryzys ekologiczny.

3. Ekoteologia sprzężona z katolicką nauką społeczną

Franciszek wyraźnie zakorzenia swoją encyklikę w nauce społecznej Kościoła (LS 15). Jednak, co trzeba zdecydowanie powiedzieć, nie zawęży katolickiego nauczania na temat ekologii do tego wyspecjalizowanego obszaru refleksji. Jak już pokazałem, włącza on ekologiczną refleksję w różne dyscypliny teologiczne, orientuje pastoralnie oraz integruje z moralnością i duchowością (o czym dalej). Jest świadomy, że nauka społeczna Kościoła „wychodząc od nowych wyzwań, musi się coraz bardziej ubogacać” (LS 63). Proces ten widzi jako rezultat otwartości Kościoła na dialog z myślą filozoficzną i naukami, co „pozwała mu tworzyć różne syntezy wiary i rozumu” (LS 63). Ekoteologia w ujęciu Franciszka jest bardzo konsekwentnie sprzężona nie tylko z klasycznymi zagadnieniami katolickiej nauki społecznej, takimi jak zasada powszechnego przeznaczenia dóbr (LS 93-95); dobro wspólne (np. „środowisko jest dobrem publicznym, mieniem całej ludzkości i wszyscy są za nie odpowiedzialni”, LS 95; „ludzka ekologia jest nierozzerwalnie związana z pojęciem dobra wspólnego”, LS 156) lub kwestią sprawiedliwości („prawdziwe podejście ekologiczne zawsze staje się podejściem społecznym, które musi włączyć sprawiedliwość w dyskusję o środowisku, aby usłyszeć zarówno wołanie ziemi, jak i krzyk biednych”, LS 49). Papież odwołuje się również do współczesnych palących kwestii społecznych, jak przeludnione miasta i niezdrowe warunki życia w nich (LS 44, 143, 149-154) czy uchodźcy i emigranci ekologiczni (LS 25). Czyni tak dlatego, że „wszystko jest ze sobą powiązane”, a z tego wynika iż „konieczne jest połączenie troski o środowisko ze szczerą miłością do człowieka i z ciągłym zaangażowaniem wobec problemów społeczeństwa” (LS 91). Ekologia integralna Franciszka, wykorzystując dorobek poprzednich papieży, wyraźnie i wielokrotnie ukazuje wewnętrzny związek tych kwestii (np. LS 82). Zwłaszcza podkreśla związek ochrony Bożego

stworzenia z biblijną troską Boga o ochronę ubogich i marginalizowanych. Franciszek mocno uświadamia wierzącym ścisłą współzależność celów społecznych, gospodarczych, politycznych i ekologicznych oraz wyakcentowuje źródła zagrożeń ekologicznych w strukturach ekonomicznych i społecznych (np. LS 53, 54, 104-105, 106-114), formułując konkretne postulaty wobec rządów i organizacji międzynarodowych (LS 175, por. LS 178-179).

4. Ekoteologia jako uprawianie mądrości

Ekoteologia Franciszka jest ujęciem, które ściśle łączy ze sobą refleksję, twórcze myślenie, wrażliwość estetyczną i wyobraźnię ekologiczną z głęboką duchowością, moralnością, religią i wychowaniem. W ten sposób uprawianie ekoteologii staje się również uprawianiem mądrości, rozumianej zarówno jako szeroka i głęboka wiedza, jak i zdolność dojrzałego pojmowania świata, zjawisk, zależności między nimi, ludzi i spraw ludzkich oraz umiejętność radzenia sobie w różnych sytuacjach, bycie roztropnym i zaradnym. Franciszkowa wizja ekologii integralnej to wizja ekologii mądrej³⁴. Akcentuje ona wrażliwość na całą złożoność rzeczywistości, gdyż „wiedza fragmentaryczna i izolowana może stać się formą ignorancji, jeśli nie łączy się z szerszą wizją rzeczywistości” (LS 138). Właściwa odpowiedź na kryzys ekologiczny wymaga powrotu do „skarbu mądrości” (LS 200), a więc do zintegrowanej różnorodnej wiedzy i zintegrowanej osoby, której udało się „przywrócić różne poziomy równowagi ekologicznej: tej wewnętrznej z samym sobą, solidarnej z innymi, naturalnej ze wszystkimi istotami żywymi, duchowej z Bogiem” (LS 210).

Zarówno Paweł VI, Jan Paweł II oraz Benedykt XVI wskazywali, że kryzys ekologiczny jest kryzysem moralnym człowieka. Brak poczucia wartości osoby i życia ludzkiego powoduje obojętność w stosunku do innych i do świata (por. LS 230). Ale *Laudato si'* wyraźniej ukazuje, że kryzys ekologiczny jest zewnętrznym przejawem wielowymiarowego kryzysu nowoczesności: moralnego, społecznego, kulturowego, duchowego. W obliczu tak złożonego kryzysu trzeba czerpać inspiracje z wielu źródeł, sięgać do całego „różnorodnego bogactwa kulturowego narodów, sztuki i poezji, do życia wewnętrznego i duchowości. (...) nie można pomijać żadnej dziedziny nauki i mądrości, także religijnej, z jej specyficznym językiem” (LS 63). Wzięcie pod uwagę różnych tradycji religijnych wraz z ich mądrością pozwala na lepsze ugruntowanie ekologicznej troski (LS 199). Zwłaszcza moralny wymiar kwestii ekologicznej musi być postrzegany

³⁴ Korzystam z: Jacek Poznański, *Papieska ekologia jako droga powrotu do mądrości*, dostęp 4 lutego, 2019, <https://www.swietostworzenia.pl/nasze-dzialania/mapa-chrzcijanskich-inicjatyw-ekologicznych/642-papieska-ekologia-jako-droga-powrotu-do-madrosi>.

bardziej integralnie, całościowo, w kontekstach i we wzajemnych powiązaniach (por. LS 119). Potrzeba odnowy moralnej i duchowych środków, a także tworzenia nowej kultury i nowego stylu wychowania kolejnych pokoleń, by przeciwstawić się tym kryzysom (np. LS 224). Wzbogacenie problematyki ekologicznej o tematykę transcendentną oraz kwestie wartości moralnych i duchowych daje stabilniejszy fundament do motywacji działań ekologicznych. Nie bez znaczenia w tym zadaniu jest też wymiar estetyczny (LS 215), a także sztuka i poezja (LS 199). Takie uwzględnienie różnych wymiarów, z jednej strony, pozwala na to, że łatwiej „nas przygotować, byśmy dokonali skoku w Tajemnicę, która etyce ekologicznej nadaje najgłębszy sens” (LS 210). Z drugiej strony, daje możliwość realistycznego, wieloczynnikowego i przewidującego planowania działań zarówno w ramach jednego państwa, jak i na arenie międzynarodowej, tak aby umowy, traktaty i deklaracje były rzeczywiście realizowane i wcielane w życie z głębokim przekonaniem, wyobraźnią i szczerym zaangażowaniem (por. LS 167, 173).

5. Ekoteologia transdyscyplinarna

Ekoteologia *Laudato si'* wskazuje, że w kontekście kryzysu ekologicznego potrzeba zastosowania transdyscyplinarnej strategii uprawiania teologii³⁵. Takiego podejścia wymaga cel encykliki. Papież jest świadomy, że kryzys ekologiczny jest bardzo złożony, ma wiele przyczyn, i dlatego „jeden jedyne sposób interpretowania i przekształcania rzeczywistości nie przynosi rozwiązań” (LS 63). W związku z tym „nie można pomijać żadnej dziedziny nauki” (tamże), która dostarczałaby jakiegoś wglądu w naturę ekologicznego kryzysu. Franciszek jest przekonany, że „nauka i religia, wnoszące różne podejścia do rzeczywistości, mogą wejść w intensywny dialog, owocny dla obu stron” (LS 62). Ten konstruktywny dialog winien zostać nawiązany między dyscyplinami naukowymi (LS 201), czynnikami ekonomicznymi i politycznymi (LS 189-198) oraz naukami i tradycjami religijnymi (LS 199-201). Jest to więc wizja zintegrowanego dynamicznego przedsięwzięcia nie tylko poznawczego, ale też transformującego jednostki i całe wspólnoty na różnych poziomach ich organizacji, zarówno w wymiarze świadomości, jak i postaw i działań. Franciszkowi chodzi o zjednoczenie wysiłku poznawczego i wdrożeniowego „całej rodziny ludzkiej w dążeniu do zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju” (LS 13).

Transdyscyplinarność rozumie się na kilka sposobów. Moim zdaniem dla potrzeb niniejszego opracowania najtrafniejsze jest określenie Jürgena

³⁵ Interdyscyplinarność ekoteologii postuluje Jarosław Babiński, „Ekoteologia jako odpowiedź na kryzys ekologiczny”, 292-293.

Mittelstrassa. Według tego filozofia „przez transdyscyplinarność rozumiemy takie badanie, które (...) wychodzi poza granice dyscyplinarne, i które definiuje i rozwiązuje swoje problemy niezależnie od poszczególnych dyscyplin naukowych, zawsze mając na uwadze nienaukowe zagadnienia”³⁶. Tak więc problemy w badaniach transdyscyplinarnych pochodzą nie z zakresu problematyki zaangażowanych dyscyplin naukowych, albo ogólniej, problematyki naukowej, ale z otoczenia zewnętrznego nauki³⁷. Są to problemy poza- lub transnaukowe. Trans-dyscyplinarna strategia badań wymaga współpracy uniwersytetów, instytutów badawczych, a także rządów, przemysłu, biznesu organizacji NGO itd. Celem takiego badania jest często opracowanie i wdrożenie nowych rozwiązań technicznych, organizacyjnych lub nowych sposobów działania. Transdyscyplinarne badania wymagają nieraz stworzenia nowych pojęć, teorii i metod, które adekwatnie ujmowałyby najważniejsze aspekty badanego problemu i dostarczały szeroko akceptowanych rozwiązań³⁸. Wydaje się, że Franciszek wypracowuje właśnie tego rodzaju transdyscyplinarną teologię, czyli taką, która zajmuje się problemem pozanaukowym i jest w stanie wejść w silną i owocną interakcję nie tylko z innymi dziedzinami wiedzy (a nawet z wszystkimi dziedzinami wiedzy: naukami humanistycznymi, społecznymi, przyrodniczymi itd.), ale także z różnego rodzaju organizacjami korzystającymi z wiedzy i technologii w wypracowywaniu swoich stanowisk i decyzji. Potrzeba dobrze poinformowanego poznania i możliwie najlepiej ugruntowanej wiedzy o ekologicznych zagrożeniach oraz sposobach zaradzenia im. Papież jest świadomy, że sama teologia niczego nie rozwiąże, i potrzeba współdziałania różnych dyscyplin naukowych i różnego typu organizacji w celu ukazania możliwie najbardziej całościowego obrazu problematyki i zaproponowania adekwatnych rozwiązań. Jednocześnie jest też świadomy tego, że bez szeroko rozumianej refleksji teologicznej, moralnej i duchowej nic się nie uda rozwiązać, opierając się jedynie na nauce i technologii.

6. Ekoteologia globalna

Franciszek proponuje w *Laudato si'* teologię, która integruje perspektywę globalną, dotyczącą całej Ziemi i ludzkości, oraz perspektywę

³⁶ Jürgen Mittelstrass, *Die Häuser des Wissens. Wissenschaftstheoretische Studien* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1998), 44.

³⁷ Korzystam z: Jacek Poznański, „Nie-dyscyplinarne strategie badawcze. Propozycja uporządkowania”, w *W trosce o człowieka. Paradygmaty stare i nowe*, red. Monika Szymczyk, Robert Grzywacz (Kraków: Wydawnictwo AIK-WAM, 2016), 17-28.

³⁸ Przykładem transdyscyplinarnego pojęcia, używanego w *Laudato si'* bardzo często w różnych kontekstach i na różnych poziomach (od subatomowego, przez przyrodniczy, społeczny, ekologiczny, kosmiczny, po teologiczny), jest różnie wyrażona systemowość, sygnalizowana przez odwołania do relacyjności, więzi, współzależności itd.

lokalną, dotyczącą bardzo odmiennych przecież regionów Ziemi, odmiennych jeśli chodzi o uwarunkowania geograficzne, historyczne, kulturowe czy gospodarczo-polityczne (por. LS 180). Taką ekoteologię można nazwać globalną, łączącą globalność z lokalnością. Papież wskazuje na istotną rolę w przezwyciężaniu kryzysu ekologicznego zarówno lokalnych społeczności, samorządów, spółdzielni, grup etnicznych (np. LS 179), jak i globalnych organizacji i międzynarodowych układów (np. LS 173). Obydwa poziomy muszą być aktywne, zaangażowane i winny się uzupełniać, gdyż mają swoje słabe i mocne strony.

Glokalność Franciszkowej ekoteologii przejawia się zarówno na poziomie refleksji nad konkretnymi problemami (całej ludzkości lub konkretnych społeczności), jak i na poziomie tekstowym, gdy powołuje się na wypowiedzi Kościołów lokalnych. W *Laudato si'* wyraźnie widać, że długotrwałe zachęty ze strony kolejnych papieży oraz lokalne doświadczenie kryzysów ekologicznych zmobilizowały Kościoły krajowe i regionalne do pogłębionej refleksji. *Laudato si'* jest pierwszym dokumentem o ekologii, który tak obficie korzysta z dorobku konferencji episkopatów kontynentów, regionów i krajów, a zarazem docenia ich wkład w refleksję Kościoła powszechnego. Można znaleźć inspirujące uwagi konferencji episkopatów: Południowej Afryki (LS 14); Ameryki Łacińskiej i Karaibów (LS 38, 54); Filipin (LS 41); Boliwii (LS 48); Niemiec (LS 48, 69); Regionu Patagonia-Comahue (LS 51); USA (LS 53); Kanady (LS 85); Japonii (LS 85); Brazylii (LS 88); Republiki Dominikańskiej (LS 92); Paragwaju (LS 94); Nowej Zelandii (LS 95); Argentyny (LS 134); Portugalii (LS 159); Boliwii (LS 170); Meksyku (LS 189); Australii (LS 218). W nauczaniu episkopatów regionów lub państw problematyka ekologiczna jest precyzowana i specyfikowana, gdyż uwzględnia konkretne, lokalne zagrożenia oraz możliwości ich przezwyciężenia. Pozwala prowadzić teologiczną refleksję chrześcijańską, uwzględniając historyczną i kulturową specyfikę regionów i grup społecznych, kulturowych, etnicznych. Jednocześnie wiele z tych skontekstualizowanych refleksji może mieć znaczenie dla całej ludzkości i dawać inspirację do rozwiązań na poziomie globalnym.

* * *

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że prawie wszystkie kwestie poruszone i rozwinięte w *Laudato si'* pojawiały się we wcześniejszych dokumentach papieskich. Encyklika jest próbą ich uporządkowania, systematycznego rozwinięcia i powiązania za pomocą pewnych myśli przewodnich: łączność i współzależność wszystkiego; interpretacja przyrody jako ubogiego; ściśle powiązanie wymiaru ludzkiego, społeczne-

go i przyrodniczego; zasada dobra wspólnego; powszechne przeznaczenie dóbr świata; moralna istota kryzysu ekologicznego; problem antropocentryzmu, problem paradygmatu technokratycznego; nadmierna konsumpcja; troska o przyszłe pokolenia. *Laudato si'* syntetyzuje i integruje całość refleksji Magisterium Kościoła na temat ekologii, która sama w sobie jest też podsumowaniem refleksji „niezliczonych naukowców, filozofów, teologów i organizacji społecznych, które wzbogaciły myśl Kościoła odnośnie do tych kwestii” (LS 7). Ale przede wszystkim encyklika *Laudato si'* jest naturalnym owocem długoletniego pogłębiania refleksji nad kryzysem ekologicznym przez kolejnych papieży oraz dojrzenia w Kościele odpowiedzialnej i całościowej reakcji na to zjawisko. Jak pokazuje omawiana encyklika, reakcja ta wypływa z wnętrza chrześcijańskiej wiary opartej na Piśmie Świętym, Tradycji Kościoła, Magisterium, teologii i zmyśle wiary ludu Bożego (*sensus fidelium*).

Ekoteologia katolicka dzięki *Laudato si'* weszła w nowy etap swojego rozwoju. Przede wszystkim polega on na mocniejszym, całościowym, wieloaspektowym i wielowymiarowym oraz zdecydowanym zintegrowaniu problematyki ekologicznej z nauczaniem Kościoła, jak również różnorodną jego działalnością apostołską i duszpasterską. Ekoteologia Franciszka podejmuje chyba wszystkie tematy ekoteologii, umieszczając je we wzajemnej relacji, zarazem rozszerza dyskurs i przywołuje oraz omawia całą serię pojęć ekoteologicznych. *Laudato si'* wyznacza kilka cech czy akcentów, którymi winna charakteryzować się katolicka ekoteologia: winna scalać ze sobą całość refleksji teologicznej, pozostawać w ścisłym związku ze społeczną nauką Kościoła, być szkołą mądrości, otwierać się na współpracę z innymi obszarami wiedzy, wzajemnie inspirować perspektywę globalną i lokalną. W ten sposób encyklika jest ważnym papieskim impulsem do jeszcze odważniejszego przemyślenia całości teologii. W *Laudato si'* Franciszek chce wypracować „taką ekologię, która w swoich różnych wymiarach łączyłaby szczególną pozycję, jaką człowiek zajmuje w tym świecie, oraz jego relacje z otaczającą rzeczywistością” (LS 15). Ale nie tylko. Jest to impuls do przemyślenia także duszpasterstwa, chrześcijańskiej moralności oraz praktyki chrześcijańskiego życia duchowego. Franciszek poszedł za tym impulsem, gdy w swoim pierwszym Orędziu na Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia (1 września 2016) zaproponował rozszerzenie tradycyjnej praktyki dzieł miłosierdzia o dwa ekologiczneuczynki³⁹.

³⁹ Franciszek, „Orędzie na Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia” (1 września 2016). *Bądźmy miłosierni wobec naszego wspólnego domu*, https://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/pont-messages/2016/documents/papa-francesco_20160901_messaggio-giornata-cura-creato.html (dostęp: 15.03.2017). Zob. Poznański, „Ekologia w kontekście miłosierdzia”, 48-63.

Ekoteologia Franciszka jest teologią zaangażowaną przede wszystkim w wypracowanie wizji. Przypomina teologię Ojców Kościoła, która przede wszystkim troszczyła się o relewantność i żywotność. Na pewno do jej rozwoju potrzeba jeszcze wiele pracy. Katolicka ekoteologia jest dzisiaj bardzo ważna, gdyż sam fakt, że ludzie wierzący lepiej rozpoznają wypływające z wiary chrześcijańskiej i Ewangelii zobowiązania wobec środowiska naturalnego, „jest dobrem dla ludzkości i dla świata” (LS 64). Rozwój nauczania Magisterium Kościoła na temat ekologii i zaangażowania w ochronę przyrody ukazuje, że tradycja chrześcijańska jest wciąż żywotna, elastyczna i chłonna, i jest w stanie w wielu aspektach inspirować i włączać się w budowanie takiej kultury ekologicznej, która byłaby „innym spojrzeniem, myślą, polityką, programem edukacyjnym, stylem życia i duchowości” (LS 111).

Zakończę cytatem wypowiedzi Jacka Bolewskiego. Napisał on wprowadzenie do wspomnianej na początku tego artykułu książki Moltmanna, dając mu znamienne tytuł: *Teologia dla nowej ewangelizacji*: „Jeśli zatem nowa ewangelizacja wymaga także odnowy teologicznego myślenia, to wizja Moltmanna zasługuje na uwagę jako ważna i poważna propozycja teologii na miarę nowej ewangelizacji – nowego wieku”⁴⁰. Myślę, że *Laudato si'* daje taką właśnie teologię z perspektywy katolickiej, która – choć wymaga jeszcze dalszego opracowania – to jednak już oddziałuje swoją wizją i energią. Dzięki temu może stać się zapleczem dla troski Franciszka o duszpasterskie nawrócenia Kościoła oraz odnowienie jego misyjnej natury, co było celem programowej encykliki tego papieża, *Evangelii gaudium*.

Bibliografia:

- Babiński Jarosław. „Ekoteologia jako odpowiedź na współczesny kryzys ekologiczny”. *Teologia w Polsce*, nr 2 (2011): 289-298.
- Babiński Jarosław. „Współczesna ekoteologia w perspektywie swych zadań”. *Studia Pelplińskie*, t. 47 (2014): 21-32.
- Benedykt XVI. „Orędzie na XL Światowy Dzień Pokoju (1 stycznia 2007). *Osoba ludzka sercem pokoju*” (Watykan 2006). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/pokoj2007_08122006.html.

⁴⁰ Jacek Bolewski, „Teologia dla nowej ewangelizacji”, w Jürgen Moltmann, *Bóg w stworzeniu* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1995), 13.

- Benedykt XVI. „Encyklika *Caritas in veritate*” (Watykan 2009). https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html
- Benedykt XVI. „Orędzie na XLIII Światowy Dzień Pokoju (1 stycznia 2010). *Jeśli chcesz krzyczeć pokój, strzeż dzieła stworzenia*” (Watykan 2009). http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20091208_xliiii-world-day-peace.html.
- Bolewski Jacek. „Teologia dla nowej ewangelizacji”. W J. Moltmann, *Bóg w stworzeniu* (Kraków: Wydawnictwo Znaki, 1995).
- Franciszek. *Encyklika Laudato si'. W trosce o wspólny dom* (Kraków: Wydawnictwo M, 2015).
- Franciszek. „Orędzie na Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia (1 września 2016). *Bądźmy miłośnikami wobec naszego wspólnego domu*”. https://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/pont-messages/2016/documents/papa-francesco_20160901_messaggio-giornata-cura-creato.html.
- Jan XXIII. „Encyklika *Pacem in terris*” (Watykan 1963). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_xxiii/encykliki/pacem_in_terr_11041963.html.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Redemptor hominis*” (Watykan 1979). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/r_hominis.html.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Sollicitudo rei socialis*” (Watykan 1987). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/sollicitudo.html.
- Jan Paweł II. „Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju (1 stycznia 1990). *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*” (Watykan 1989). <http://www.niedziela.pl/artikul/2283/Oredzie-na-XXIII-Swiatowy-Dzien-Pokoju>.
- Jan Paweł II. „Encyklika *Centesimus annus*” (Watykan 1991). https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html.
- Jan Paweł II. „Katecheza *Trzeba zapobiec katastrofie ekologicznej*” (Watykan 2001). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/ag_17012001.html.
- Kapica Edyta. „Paradygmat”. W *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa*, redakcja Józef Herbut, Paweł Kawalec, 45. Lublin: Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, 2009.
- Mittelstraß Jürgen. *Die Häuser des Wissens. Wissenschaftstheoretische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1998.
- Paweł VI. „List apostolski *Octogesima adveniens*” (Watykan 1971). http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html.

- Poznański Jacek. „Nie-dyscyplinarne strategie badawcze. Propozycja uporządkowania”. W *W trosce o człowieka. Paradygmaty stare i nowe*, redakcja Monika Szymczyk, Robert Grzywacz, 17-28. Kraków: Wydawnictwo AIK-WAM, 2016.
- Poznański Jacek. „Ekologia w kontekście miłosierdzia. Uczynki miłosierne względem stworzenia”. *Ateneum Kapłańskie*, nr 1 (2017): 48-63.
- Poznański Jacek. „Papieska ekologia jako droga powrotu do mądrości”. <https://www.swietostworzenia.pl/nasze-dzialania/mapa-chrzescijanskich-inicjatyw-ekologicznych/642-papieska-ekologia-jako-droga-powrotu-do-madros-ci>.
- Revol Fabien. “L’intégration de l’écologie dans la pensée et l’enseignement des papes de Léon XIII à François I”. *Connaitre*, nr 40 (2014): 93-108.
- Sielepin Adelajda. „Encyklika *Laudato si’* z perspektywy teologii liturgii”. W *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań. Źródła, inspiracje i konteksty encykliki Laudato si’*, redakcja Jacek Poznański, Stanisław Jaromi, 107-120. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ignatianum-WAM, 2016.
- Wyrostkiewicz Michał. *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologiczno moralnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007.

Ecotheology before and after the encyclical letter *Laudato si’*

SUMMARY

The article maintains that the encyclical letter *Laudato si’* formulates a vision of the Catholic systematic ecotheology and a sort of ‘paradigm’ for practicing it. The encyclical as a document of the highest teaching authority in the Church sets and defines the directions, the issues, the research area and the way of thinking about ecological issues in the Catholic theology. In order to more fully show the novelty of the document of Pope Francis, first a brief review of the state of the previous ecotheological reflection of the Church’s Magisterium was made. Then, in the following sections, the most important features of Francis’s vision of ecotheology and the ecotheological paradigm in theology were characterised. These are: the role of ecological problems integrating theology, coupling with Catholic social science, the sapiential nature of ecotheology, the transdisciplinary nature of ecotheological reflection, the close bond between levels of global and local theological reflection.

Key words: ecotheology, Magisterium of the Church, Encyclical letter *Laudato si’*, ecology